

ОЛОВНА ПОСУДА СА РЕЉЕФНОМ ПРЕДСТАВОМ РИБЕ ИЗ СИНГИДУНУМА

Мирослав Вујовић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Апстракт: *Рад је посвећен минијатурном тањиру од олова са рељефном представом рибе на дну. Ова посуда, откривена на простору југоисточне некрополе римског Сингидунума, како обликом, тако и декорацијом имитира популарну форму овалних тањира који су се развили из скупоцених сервиса од сребра и бронзе, а пошто заживели и међу облицима луксузнијих керамичких тањира. Осим на представу рибе, скрећемо пажњу и на неубичајен и неочекиван приказ њорџа, највероватније красићаваца (*Cucumis sativus*), који се појављују на рељефном украсу ове посуде, локалног рада из периода II–III в.*

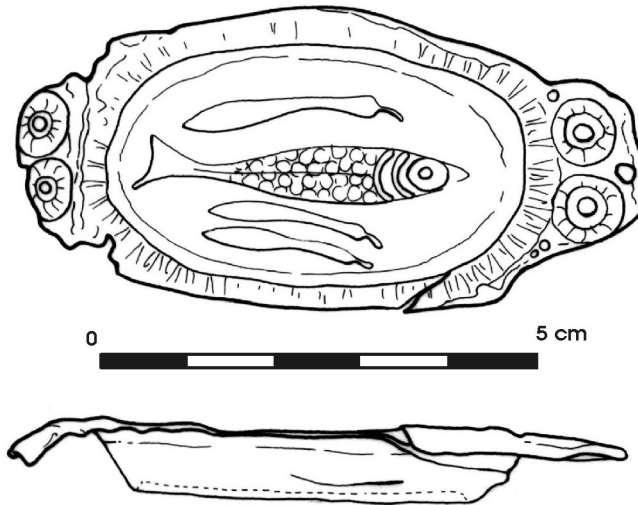
Кључне речи: *римски период, олово, посуде, Сингидунум, риба, њорџа, красићавац.*

У касноантичкој збирци Народног музеја у Београду чува се метални суд (сл. 1; т. I/1), скроман по димензијама и материјалу од кога је израђен, али веома интересантан због рељефне представе којом је украшен.¹ Посуда је ливена од олова у облику минијатурног плитког тањира овалне форме са две хоризонталне плочасте дршке наспрамно постављене на ужим странама. Дршке су украшене са по два кружна, пластично истакнута орнамента, који би могли да приказују веома поједностављену розету или волуту. На прелазу између крајева дршке и обода, са обе стране, може се препознати и по један мањи дугметасти украс, који вероватно имитира очи птичјих протома уобичајених на појединим металним и керамичким тањирима овалног облика (Chew 1997: figs. 14, 17; Nikolić-Đorđević 2000: 110–111, Tip III/ 37, 39; Svjetićanin 2001: 20–22). На хоризонтално разгрнутом ободу стилизован је орнамент радијално постављених ребара или јајасте киме.

Најистакнутији украс јавља се на дну посуде. У плитком рељефу приказана је риба са јасно израженим детаљима. Њено тело је издужене

---

¹ Захваљујем се колегиници Ј. Кондић, музејском саветнику и шефу Археолошког одељења Народног музеја у Београду, на могућности да публикујем овај налаз који се чува у оквиру Збирке за касну антику и рану Византију под инвентарским бројем 122/IV.

Сл. 1. Оловни тањир из Сингидунума, Народни музеј у Београду (цртеж Ј. Шкундрић).
 Fig. 1. Lead plate from Singidunum (drawing by J. Škundrić).

форме са наглашеним репним перајем и зашиљеном главом на којој се јасно истиче хипертрофирано око у виду двоструке кружнице. Обод шкрга изведен је са две лучне пластичне траке, док је крљушт на телу рибе приказана кружним удубљењима. Риба, међутим, није приказана самостално као мотив који упућује на најчешћу употребу овалних тањира на римској трпези или, можда, представу дубљег симболичног, односно култног смисла.² Изнад и испод централне представе рибе на дну посуде приказане су и три знатно мање изражене пластичне форме, две са доње и једна са горње стране. Својим основним изгледом, оне су навеле да у музејском инвентару свеукупни рељефни украс овог металног суда буде описан као „представа четири рибе”. Летимичан преглед овог приказа може, заиста, навести посматрача да у поменутих формама које прате централни приказ рибе препознају издужене и нешто повијене риболике силуете са главама окренутим у супротном смеру од главне представе. Детаљнијим прегледом рељефног украса уочили смо, међутим, да се поменуте форме не разликују од централне представе рибе само супротним усмерењем и изостављањем карактеристичних

² Риба се, као симбол еухаристије, као изоловани или придружени мотив, често јавља на култном посуђу у оквиру иконографије хришћанског култа, али се не може увек и искључиво тумачити у овом светлу. Представе риба на елипсоидним тањирима најпре су указивале на посебну намену у оквиру сетова трпезног посуђа чија је форма била идеално прилагођена сервирању рибе и других плодова мора приликом гозби (Martin-Kilcher 1984: 165–174, pls. 70–78).

ихтиоморфних детаља. Наиме, осим чињенице да се ради о редукованој композицији са крајње поједностављеним детаљима, начин на који су ове „споредне” представе изведене у великој мери одудара од доминантног мотива. На све три пратеће рељефне форме површина је потпуно глатка, па се, чак ни у наговештају, не могу препознати очи, шкрге или крљушт рибе. Пресудну улогу у нашој, сасвим другачијој интерпретацији ове композиције, имали су на први поглед једва уочљиви детаљи у облику линија које на једној страни излазе из габарита наведених облика и који, верујемо, представљају петелке. Риба на дну ове минијатурне посуде није приказана у свом природном станишту слатководних или морских дубина, већ у једном другачијем, ништа мање природном, али најпре гастрономском окружењу вегетабилног „прилога”, односно поврћа.

Судећи по облику плодова, у први мах двоумили смо се око неколико могућности (паприка, патлиџан, бамија) које је наметала данашња понуда поврћа, као и субјективан избор укуса у комбинацији са рибом на традиционалној трпези балканског континенталног подручја. Након одбацивања сва три „фаворита”, који су на европски континент стигли тек у постримском периоду, међутим, највероватнијом се указала могућност да се ради о краставцу (*Cucumis sativus*), који је био омиљен не само у народу већ и код неких од најуглашенијих људи Рима. Тако, према једном Плинијевом наводу, цар Тиберије није могао да замисли ниједан дан без краставца и захтевао их је на трпези током читаве године. За њега су чак конструисани посебни покретни стакленици у којима су засади краставаца били стално изложени сунцу и давали плодове чак и током зимских месеци (Plinius *HN*, XIX, xxii, 64)

Ова биљка, култивисана у подножју Хималаја још 2000. г. п. н. е., преношена је вековима од Индије преко Блиског истока, до малоазијских и северноафричких поља, одакле је пренета на трпезе Грка, а потом и Римљана, који је на италском тлу сасвим извесно узгајају крајем старе ере. У континенталној Европи, масовније узгајање краставца везује се управо за рани империјални период, односно, време оснивања првих провинција и развоја пољопривреде током процеса романизације.

О употреби краставца податке налазимо код појединих римских писаца који су се бавили проблемима агрономије, ботанике и кулинарства. Плиније Старији, рецимо, посветио је посебну пажњу овом поврћу и његовом узгајању, како за исхрану (Plinius *HN*, XIX, xxii–xxv, 61, 64, 65, 68–70, 74; xxxv, 117–118; xli, 144; lviii, 181; lx, 183, 186), тако и у терапеутске сврхе (Plinius *HN*, XX, i–iv, 3–12; XXVI, lxvi, 103–105; lxxiv 121). Међу кулинарским рецептима који се приписују легендарном Апицију, краставци се такође јављају као незаобилазан део разноврсних римских јела, било свежи или кувани са пилетином, рибом или другим састојцима (Аписије 1989: III, vi, 1–3; IV, i, 1, 2, 7.). О популарности једрих и окрепљујућих плодова краставца у римском свету сведоче и представе на

римским мозаицима са северноафричког подручја (т. I/3) где је ова биљка била широко распрострањена. Овде се они јављају на подовима трпезарија и одаја за дочек званица у сценама које симболизују богатство домаћина и добродошлицу (*xenia*) исказану кроз разне ужитке којима се дочекују гости (Blanchard-Lemée *et al.* 1996: 177). На неколицини мозаика из Туниса (Сус, Ел Ђем) плодови краставаца су приказани заједно са другим поврћем и воћем, разном дивљачи, плодовима мора, посудама за вино, па чак и сценама коцкања (Dunbabin 1978: pls. 117–118; Blanchard-Lemée *et al.* 1996: 72–73, pl. 53).

Не треба занемарити ни симболички значај ове биљке изразите виталности и регенеративне снаге. Облик самог плода поседује непобитну сличност са фалусом, који је у римском свету био веома распрострањен симбол благостања, среће и напретка. Осим тога, плод краставаца, богато испуњен семеном као извором новог циклуса рађања, могао би да носи, слично плодовима нара или смокве, дубљу поруку у оквиру загробног култа.

Сам краставац, а посебно његове дивље варијанте, био је цењен и као лековита биљка, а нарочито његов екстракт – *elaterium*, издвајан у јесен из семена некултивисаних биљака. За њега се веровало да помешан са различитим супстанцама и биљкама (мед и вода, хумано млеко, ким, вино, сирће) лечи читав низ болести, од астме, зубобоље, маларичне грознице, тумора, очних инфекција, артритиса и лумбага, до уједа шкорпиона и неплодности (Plinius *HN*, XX, ii–iv, 3–12).

Из свега наведеног, појава плодова краставаца на минијатурном тањиру из Сингидунума, иако јединствена, није потпуно неочекивана, посебно на простору Подунавља где су климатски и педолошки услови морали бити, као и данас, погодни за развој повртарства. Управо Плиније Старији, описујући врсте краставаца који се гаје у различитим областима Царства, наводи како се у Мезији гаје најкрупнији примерци, за разлику од италских краставаца који су познати по минијатурним димензијама (Plinius *HN*, XIX, xxiii, 65).

Место и услови открића оловног тањира, међутим, нису потпуно познати. Према музејској документацији из времена откупа, он је откривен у Београду и то у близини некадашње Батал џамије. Тај податак, иако непотпун, пружа довољно простора за могућност повезивања овог налаза са римском некрополом дуж трасе пута Сингидунум-Виминацијум која се простирала око данашње Савезне скупштине и Влајковићеве улице, односно на месту где се до 1869. налазила Батал џамија. Стога је готово извесно да се ради о предмету који је потицао из неког од античких гробова оштећених, највероватније, приликом грађевинских или других радова на овом простору (Simić 1997).

Овални тањир слични нашем налазу углавном припадају скупоченим тореутским производима. Посебно су чести тањир овог облика

од сребра и бронзе (т. I/2) као делови луксузних сервиса за служење хране на столовима имућнијих. Они су временом постали прототип за израду сличних посуда од других материјала, пре свега керамике и стакла. У производњи керамике, овај облик тањира углавном је резервисан за луксузније посуђе специјалне намене. Форма плитких овалних или правоугаоних тањира са хоризонталним, најчешће таласастим дршкама, позната је под латинским називом *lanx*, или за мање примерке, *lancicula*, *lancula*, односно *langula*. Коришћена је у саставу трпезних сервиса за служење хране, најчешће меса, рибе, ракова и воћа, али и посланица, различитих сосева и зачина. Тањира овог облика даривани су приликом Сатурналија и других светковина, а често су служили и као култно, односно заветно посуђе. Коришћени су, такође, и приликом погребца и даћа или су остављани уз покојнике као гробни прилог. У хришћанској иконографији повезани су чак и са култом појединих светитеља, а посебно св. Јована Крститеља (Xilgers 1969: 206–208, – *lanx*).

Овалне тањире рађене од тера сигилате (Drag, 39) налазимо дуж дунавског лимеса у Србији (Сингидунум, Маргум, Виминацијум и Дијана), а познати су налази и са подручја Космаја, из Губеревца (Nikolić-Ђорђевић 2000: 109–110, Tip 37–38). Налази посуда, али и радионичких калуца на тлу римске Дакије и Доње Мезије, сведоче о постојању локалних центара за производњу керамике који су, поред осталих форми, израђивали и тањире овог облика. Овални глеђосани тањире карактеристични су за II в., а на простору римске провинције Дакије издвајају се примерци који управо имају рељефну представу рибе на дну (Mitrofan 1991: 177, Fig. 20.2; Gudea 1990: T. 7). Иако ретки, познати су и примерци од стакла (Isings 1957: form 97c), који се углавном датују у период краја II и прву половину III в. (Isings 1957: 117–118; Doppelfeld 1966: 50, Taf. 87).

Судећи по форми која имитира овалне тањире, од метала и керамике, чини се да и оловну посуду из Сингидунума треба, најпре, везати за период од средине II до краја III в.

У недостатку прецизних података о условима налаза, не може се поуздано утврдити у ком контексту се оловна посуда са рељефним украсом оригинално налазила, мада за то постоје посредни докази. Према месту открића, које се поклапа са простором југоисточне некрополе античког града, готово је сигурно да се ради о гробном прилогу. Неизвесно је, међутим, да ли је оловни тањир из Сингидунума био минијатурна субституција заветног дара, којом је, у јефтинијем материјалу поновљен облик и рељефни украс знатно луксузнијег посуђа, или се, можда, ради о делу трпезног комплета нарочите намене. Наравно, невелике димензије овог суда тешко да га могу одредити међу судове коришћене у реалној исхрани. Његова примена у свакодневном животу, међутим, не изгледа тако неподесна уколико га посматрамо као умањени

модел реалних трпезних посуда прилагођен рукама детета које је овакве посуде користило у измаштаном свету игара.

У том смислу интересантно је поменути још неке минијатурне судове откривене у Сингидунуму (Nikolić-Đorđević 2000: 181–182). То су керамичке посуде локалне израде, разнородних облика и начина украшавања, које најчешће представљају умањене верзије пехара и шоља. Откривене су у насеобинским слојевима, датованим од средине II до последње трећине III в., као и у античким гробовима управо на југоисточној некрополи (Бојовић 1977: кат. 591; Simić 1997: Т. IX/1–2). Иако функција тих судова није сигурно утврђена, претпоставља се да су могли служити и као дечје играчке.

Једноставна израда и сличност са керамичким облицима овалних тањира (Drag. 39), за које се верује да су израђивани у локалним провинцијским радионицама, можда баш у суседном Виминацијуму (Свијетићанин 1996: 179), наводе на закључак да је место настанка минијатурног оловног суда из Народног музеја у Београду највероватније нека од металуршких радионица за израду разноврсних предмета од олова које су, крајем II и током III в. деловале у највећим горњомезијским градским центрима, Сингидунуму и Виминацијуму (Поповић 1992: 43; Спасић 1996: 41–42). У очекивању будућих конкретнијих аналогича за ову врсту налаза, питање да ли се ради о заветном дару са представом религиозног карактера или, можда, омиљеној играчки остављеној у гроб детета, оставићемо отвореним.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Аписције
1989 *O kovanju*. Prevod S. Slabšak. Latina et Graeca 15. Zagreb: Latina et Graeca.
- Blancahard-Lemée, M., *et al.*
1996 *Mosaics of Roman Africa: Floor Mosaics from Tunisia*. New York: George Braziller.
- Бојовић, Д.
1977 *Римска керамика Сингидунума*. Београд: Музеј града Београда.
- Chew, H.
1997 Plats ovales en bronze appartenant à une collection privée et au Musée des antiquités nationales. *Antiquities nationales* (Saint-Germain-en-Laye) 29: 71–92.
- Свијетићанин, Т.
1996 Some Observations about Upper Moesian Production of Terra Sigillata Vessels Drag. 39. *Зборник народног музеја* (Београд) 16/1: 175–181.
2001 *Глеђосана керамика Горње Мезије*. Београд: Народни музеј.

- Doppelfeld, O.
1966 *Römisches und Frankisches Glas in Köln*. Köln: Rheinland-Verlag.
- Drag. = Dragendorf, H.
1895 Terra Sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik. *Bonner Jahrbücher* 96-97: 18–155.
- Dunbabin, M. D. K.
1978 *The Mosaics of Roman North Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Gudea, N.
1990 Über die glasierte Keramik aus dem 2.–3. Jahrhundert u. Z. in den dakischen Provinzen. *Rei Cretariae Romane Fautorum Acta* 27-28: 155–169.
- Hilgers, W.
1969 *Lateinsche Gefäßnamen*. Düsseldorf: Rheinland-Verlag.
- Isings, C.
1957 *Roman Glass from Dated Finds*. Groningen and Djakarta: Academiae Rheno and Traiectinae Instituto Archaeologico.
- Martin-Kilcher, H.
1984 Die Fishplatten. Pp. 165–174 in *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugust*, eds. H. Cahn and A. Kaufmann-Heinmann. Derendingen: Habegger.
- Mitrofan, I.
1991 Les recherches archéologiques dans le centre céramique de Micasasa. *Rei Cretariae Romane Fautorum Acta* 29-30: 173–200.
- Nikolić-Dorđević, S.
2000 Antička keramika Singidunuma. *Singidvnm* 2: 11–244.
- Plinius
1969 *Naturalis Historiae*. The Loeb Classical Library 392, vol. VI, Libri XX–XXIII, ed. E. H. Warmington. London and Cambridge MA: William Heinemann Ltd and Harvard University Press.
1971 *Naturalis Historiae*. The Loeb Classical Library 371, vol. V, Libri XVII–XIX, ed. E. H. Warmington. London and Cambridge MA: William Heinemann Ltd and Harvard University Press.
2001 *Naturalis Historiae*. The Loeb Classical Library 393, vol. VII, Libri XXIV–XXVII, ed. E. H. Warmington. London and Cambridge MA: William Heinemann Ltd and Harvard University Press.
- Поповић, И.
1992 Радионица за израду оловних предмета или светилиште култа дунавских коњаника у Виминачијуму. *Viminacivm* 7: 29–59.
- Simić, Z.
1997 Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma. *Singidvnm* 1: 21–56.
- Спасић, Д.
1996 Античка оловна огледала из Народног музеја у Пожаревцу. *Viminacivm* 10: 29–68.

MIROSLAV VUJOVIĆ

LEAD VESSEL WITH RELIEF FISH REPRESENTATION
FROM SINGIDUNUM

Summary

A vessel with a very interesting relief representation on the bottom is housed in the Late Roman Collection of the National Museum in Belgrade (fig. 1; pl. I/1). The vessel, shaped as a miniature shallow plate, is cast in lead. It is of oval shape with two horizontal flat handles antithetically placed on the narrow sides of the vessel. The handles are decorated with two circular ornaments each, that represent simplified rosette or volute. On the horizontally everted rim is a stylized ornament of radially moulded ribs or egg-shaped cyma. The most prominent relief decoration is on the vessel where a fish with clearly depicted details is represented in low relief. The fish body is elongated with prominent caudal fin and pointed head with one hypertrophic eye. The gills are depicted as two arched bands while scales are represented as circular impressions. Above and under the central representation of the fish are depicted three considerably less prominent relief shapes (two below and one above) initially also assumed to represent fishes. However, their surface is smooth, that is to say, eyes, gills and scales depicted on the main representation are completely lacking. For our entirely different interpretation of this composition particularly important are scarcely visible details, *i.e.* lines, which extend from the back side of these forms and which actually are representations of stems. The fish on the bottom of the lead vessel is thus placed not in its natural environment but surrounded by a gastronomic setting of vegetables. Judging by the shape of the vegetables, it seems most probably that they are cucumbers (*Cucumis sativus*) that were, according to the texts of Pliny, Apicius and other Roman writers very widely used in Roman cuisine, as also suggested by a 2nd-3rd century mosaic from Tunisia (pl. I/3). The oval plates of the same shape as the one from Singidunum occur generally among the luxurious toreutic and pottery vessels. When metal vessels are concerned, particularly frequent are plates of this shape made of silver and bronze (pl. I/2), which were parts of luxurious sets for serving food. Similar *terra sigillata* oval plates (Drag. 39) were encountered along the Danube in Serbia (Singidunum, Margum, Viminacium and Diana) as well as Guberevac on the Kosmaj Mountain. Finds of vessels, but also the workshop molds in the territory of Roman Dacia and Lower Moesia, confirm the existence of local centres that produced these characteristic forms. The glazed pottery plates of oval shape are characteristic of the 2nd century and in the territory of Dacia particularly frequent are specimens with a representation of fish on the bottom. Judging by the shape imitating oval plates of metal and pottery it seems that this lead vessel from Singidunum should most probably be dated in the period from the middle of the 2nd to the end of the 3rd century. The original location and context of this lead vessel with relief decoration

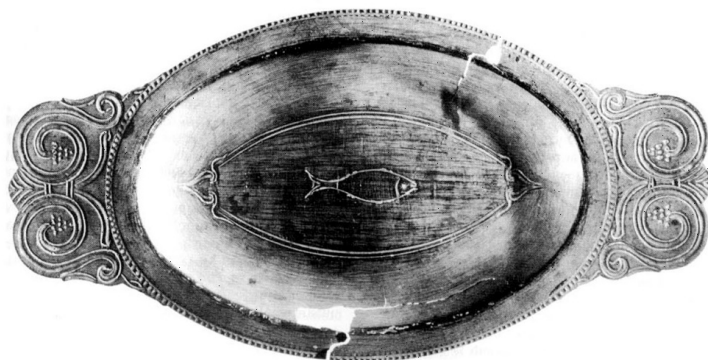
is, however, insufficiently known, although there is some indirect evidence. When this object was acquired for the museum it was noted that it had been discovered in Belgrade in the vicinity of the one time Batal-Mosque, which was located at the site of the south-eastern Roman necropolis along the Singidunum-Viminacium road. Against this background it is almost certain that this object originated from a Roman burial, most probably disturbed in the course of later building activities at this site. According to the vaguely identified place of discovery that coincides with the area of the south-eastern necropolis of Singidunum it is almost certain that this object was a grave good. It is uncertain, however, whether this plate from Singidunum was used as a substitutional votive offering or as part of a dining set. Certainly, the small dimensions of the vessel could hardly suggest its use as a real dining plate but its use in real life could, however, be justified if we take it as a child's toy. Still waiting for more concrete analogies for this kind of find we are leaving unanswered the question whether it was a votive offering with representation of religious character or perhaps a much-loved toy placed as a grave good in a child's burial. The simple manufacture and resemblance to the pottery vessels of identical shape (Drag. 39), manufactured in the local provincial workshops, suggest that the miniature plate was most probably made in one of the Singidunum or Viminacium foundries that, at the end of 2nd and in the 3rd century, produced various lead objects (sarcophagi, mirrors, icons).

Примљено: 26. марта 2006.

UDC 904-034(497.11 Beograd):739.032.042.1/.043(37 Singidunum)

1. Оловни тањир из Сингидунума.
1. Lead plate from Singidunum.

2. Бронзани тањир са представом рибе, *Musée des antiquités nationales*
(преузето из Chew 1997).
2. Bronze plate with the representation of a fish, *Musée des antiquités nationales*
(from Chew 1997).

3. Мозаик са представом краставца, II–III в., Ел Ђем, Тунис.
3. Mosaic with the representation of a cucumber, II–III century, El Jem, Tunisia.

1. Гроб у наосу.
1. The grave in nave.

2. Дугмад из гроба у наосу (фото М. Марковић).
2. The buttons from the grave in nave (photo by M. Marković).

3. Полиедарско дугме из гроба у наосу (фото М. Марковић).
3. Multisided button from the grave in nave (photo by M. Marković).

Pottery from ditch Q: bowls (1-2), lids (3-4).

Pottery from ditch Q: decorated sherds (1-8).

1. The broken tenons.

2. Lateral safety pegs.

1. Transverse section (from the lid, magnification rate 4 x 10).

2. Transverse section. Vessels large, solitary or diagonally placed in multiples of two and in small clusters (from the trough, magnification rate 40 x 6.3).

1. Tangential section. Heterocellular rays with procumbent, square and upright cells. Axial parenchyma paratracheal, vasicentric and confluent, fusiform, storied (from the lid, magnification rate 10 x 6.3).

2. Tangential section. Detail of the Heterocellular rays (from the lid, magnification rate 40 x 6.3).

1-8. Autohtona keramika.
1-8. Autochthonous pottery.

1, 2, 5. Rimska keramika; 3, 4, 6-9. Autohtona keramika.
1, 2, 5. Roman pottery; 3, 4, 6-9. Autochthonous pottery.

1-3, 5. Predmeti od metala; **4.** Predmet od kosti.
1-3, 5. Metal objects; **4.** Bone objects.